

Kritiek, Commentaar en Beschouwing

Jan Sturm

Een "werkelijk puur onkundig buitenstaander" (Jansen 1985, 22) adviseerde de WRR over moedertaalonderwijs en basisvorming

"Frank Jansen (...). Schreef over dialectologie, taalverandering, syntaxis, sociolinguïstiek en taalbeheersing en houdt daar nog niet mee op." De laatste keer dat ik deze (badinerend bedoelde?) informatie over de auteur van de rubriek *Nieuws uit het vakgebied: Taalgebruikskunde*, die sinds september 1983 in het tijdschrift *Levende Talen* verschijnt, afgedrukt zag, was in LT 410 (1986), p. 204. Het *Werkdocument Basisvorming in het onderwijs* nummer 5 was toen al een maand of vijf beschikbaar: sinds december 1985.

Die "studie" -zo betitelt het *Ten Geleide* dat werkdocument, op gezag van prof. dr. mr. C.J.M. Schuyt- geeft in 29 getypte pagina's een antwoord op de vraag: *Wat moet een leerling aan het einde van de basisvorming op het (...) vak-/leergebied (moedertaal of Nederlands) aan kennis en inzicht hebben verworven?* (p. 33). De auteur die voor deze "studie" tekent is Frank Jansen, die uit het citaat in mijn openingszin. Het rijtje onderwerpen daarin had dus, in april 1986, gevoeglijk met "taalonderwijs", c.q. moedertaalonderwijs, of in Jansens bewust gekozen terminologie, met "Nederlandse taal" uitgebreid kunnen worden. Maar wellicht rekent Jansen deze "studie" van hem niet tot zijn werk dat vermelding verdient. Dat zou ik dan hartgrondig met hem eens zijn.

Jammer genoeg ziet de WRR dat blijkens zijn *Rapport aan de regering 27 1986* over Basisvorming in het onderwijs (WRR 1986) gans anders. Als de Raad zich daarin uitspreekt over de inhoud van *Nederlands in de basisvorming* citeert hij driftig en met kennelijk enthousiasme uit Jansens geschrift. En voorzover de Raad niet citeert op die belangrijke pagina's 117 en 118, parafraseert hij de genoemde "studie".

Terughoudendheid, kritische distantie en reflectie kan de Raad daarbij zeker niet toegedicht worden.

Dat gebrek aan kritische distantie van de Raad kan in genen dele aan Frank Jansen geweten worden. In tegendeel! Op pagina 1 van zijn document waarschuwt hij op niet mis te verstane wijze. "Bij alle antwoorden (die Jansen geeft op de vragen die de WRR hem

voorlegde - js) dient bedacht te worden dat het om mijn persoonlijke opvatting gaat (cursivering van js). (...) Daar komt bij, dat mijn wetenschappelijke achtergrond de taalkunde van het Nederlands is. De schrijver (ik vrees dat Jansen in een schoolopstel voor deze wisseling van de eerste naar de derde persoon gevoelig op de vingers getikt zou worden; cfr. bijvoorbeeld De Boer 1966, 100-101; sommige echte taaltuchtmeesters zullen zo'n incongruentie zelfs willen opvatten als blijkgevende grootheid van denkwake) is dus geen *didacticus*, *onderwijskundige* of *onderzoeker van onderwijs* (cursivering van js). Mijn voornaamste deskundigheid stoelt op mijn tienjarige ervaring met het opleiden van leerkrachten Nederlands." (Die tien jaar is overigens, blijkens het eerder aangehaalde schrijverssignalement, ruim bemeten: "Is sinds dat jaar (1978) leraar Nederlands aan (...) NLO en (...) MO-A".)

Het gaat Jansen in zijn "studie" dus vooral om het spuien van "persoonlijke opvattingen" -zijn goed recht overigens-; laconiek deelt hij dan ook mee: "Ik heb er terwille van de leesbaarheid van afgezien het rapport te doorspekken met literatuurverwijzingen". Terecht, persoonlijke opvattingen hoeft je niet controleerbaar te maken of te legitimeren; die zijn eenvoudig zoals ze zijn.

Ik vind het weinig zinvol om in dit tijdschrift een discussie aan te gaan met Frank Jansen over zijn persoonlijke opvattingen over moedertaalonderwijs. Ik neem aan dat Jansen dat ook niet van me verwacht: Waarom zou hij? Natuurlijk, als ik hem weer eens ergens tegen kom -soms gebeurt dat opeens- dan wil ik best eens een praatje met hem maken; uit ervaring weet ik dat Frank een gezellige babbelaar is. Een "goed" gesprek over "de grotere taalvaardigheid die de "ontrolling" op gezinsniveau hoe dan ook vereist" (Jansen 1985, 16) trekt me wel aan. Ook zijn volgende observatie vind ik in zo'n kader uiterst amusant. "Echtscheiding en andere procedures doen een klemmend beroep de taalvaardigheid, in het bijzonder de schriftelijke taalvaardigheid. (Het zal wel aan de WRR-typiste liggen, dat het "noodzakelijke" op verdwenen is - js.) Nu kan men denken dat dit de laatste welvaartsgrillen zijn, die nu hun langste tijd gehad hebben. Daarbij wordt dan gewezen op de recente herleving van etiquette en decorum. Deze gedachtengang lijkt me onjuist. (Toch nog eens categorie 3.6 uit de rubriek "Denktucht en stijl toespitsen" van taalmeester Diemer (1964²) raadplegen - js.) Ik denk dat kennis van de etiquetteregels en de bereidheid ze in voorkomende gevallen toe te passen, als volgende stap gezien mogen worden in de wedloop naar verfijndere en succesvollere onderhandelings technieken" (ib., 15-16). Echtscheiding als welvaartsgril: "Nooit geweten dat het zo

zat!", denk ik stilletjes. Maar ik ben ook al 18 jaar -geloof ik- in alle eer en deugd getrouwd, dus dan kijk je misschien wat te grof en simplistisch tegen zo'n probleem aan. Wat ik in dat "goeie" gesprek met Frank in ieder geval zou willen weten, is, waar Franks "vroedvrouw" zat toen hij de bovenstaande observatie uitschreef. Op pagina 4 van zijn nota schrijft hij immers, dat "taalgebruik ook als "vroedvrouw" (kan) helpen om inzicht in een probleem te krijgen. Ik denk -vervolgt Frank dan- daarbij vooral aan de rol die het opstellen van een nota of een brief speelt om greep krijgen (weer al die WRR-typiste - js) op een onderwerp. Alleen geschreven taal biedt de taalgebruiker de mogelijkheid onderwerpen overzichtelijk naast elkaar te zetten, *subtiele* of *ingewikkelde* verbanden te construeren, in alle rust de zaak nog eens te overdenken" (cursivering van js).

Ik heb geen kinderen; dat zal er wel de oorzaak van zijn dat ik kennelijk een heel verkeerd beeld heb van wat een vroedvrouw doet. Leuk om dat eens met Frank te bespreken onder het genot van een goed glas. De WRR heeft daar in het geheel geen behoefte aan. Met veel enthousiasme neemt ze Jansens beeld van de vroedvrouw over, al laat de Raad precies de zin met de typefout (?) wel weg en beperkt hij wijselijk de subtiele of ingewikkelde verbanden tot "(zins)verbanden" (WRR 1986, 118).

Eigenlijk voel ik er evenmin veel voor om hier met de WRR in discussie te treden over de inhoud van Nederlands in de basisvorming. Ik onderschrijf namelijk van ganser harte de uitspraak van de Raad op pagina 108 van zijn Rapport. "... dat de discussie over wenselijke leerinhouden zich voor een deel onttrekt aan beoordeling door buitenstaanders. Het is dan ook volstrekt onmogelijk om keuzen voor vakinhouden te maken zonder de inbreng van vakdeskundigen (cursiveringen van js). Zij alleen kunnen aangeven wat passende beschrijvingen van vakinhouden zijn en welke gevolgen ontwikkelingen in hun vakgebied kunnen hebben voor het onderwijs. Men bereikt hier al snel de grenzen van de maatschappelijke discussie over de inhoud van het onderwijs. Bij veel van de hete hangijzers die in de onderwijswereld en soms daarbuiten, voor beroering zorgen, zit er dan ook niet veel anders op dan dat de buitenwacht -waartoe ook de WRR zich in dit geval heeft te rekenen- rustig afwacht wat de discussie oplevert. Hoe bijvoorbeeld het grammatica-onderwijs bij Nederlands moet worden ingericht (...) zijn kwesties die binnen het onderwijs moeten worden opgelost.

Dat betekent echter niet dat de keuze van vakinhouden helemaal aan vakdeskundigen moet worden overgelaten. Algemene argumenten, en tot op zekere hoogte ook de weging van vakspecifieke argumenten, blijven mede ter beoordeling van anderen." (Wel vrees ik dat de Raad met het grammatica-onderwijs een wat ongelukkig voorbeeld heeft gekozen. Dat lijkt immers te impliceren dat de Raad als buitenstaander wel kan kiezen dat er

grammatica-onderwijs gegeven wordt, alleen niet hoe. De "studie" van de enige taaldeskundige die de Raad ingeschakeld heeft, laat zien dat de Raad beter het voorbeeld "schrijfvaardigheidsonderwijs" had kunnen kiezen; cfr. Jansen 1985, 21 en 23-25.)

Maar de Raad houdt zich mijns inziens niet erg aan deze ferme uitspraak. Ik twijfel er sterk aan dat de Raad zich door een vakdeskundige heeft laten adviseren. Jansen lijkt dat wel met me eens. Zie zijn testimonium paupertatis dat ik al citeerde (ib., 1); op pagina 18 voegt hij daaraan nog toe: "Omdat ik als taalkundige de didactische reikwijdte van het begrip niet kan bevroeden, (...)". ("Ondanks de vroedvrouw?" ben ik geneigd vragend te associëren.)

Ik krijg ook niet de indruk dat de Raad zich de tijd heeft gegund om rustig af te wachten, wat een discussie over "hete hangijzers" in het moedertaalonderwijs oplevert.

In ieder geval heeft de Raad op twee punten al stevig doorgetast, daarbij aantekennend dat de twee voorgestelde keuzen een breuk betekenen met de nu gangbare inhoud (WRR 1986, 118). Een daarbij behorende algemene argumentatie vind ik niet in het Raadsrapport; evenmin een weging van vakspecifieke argumenten. Twee eisen die de Raad zichzelf gesteld had. De twee punten luiden:

1. Kennisneming van literaire produkten uit heden en verleden dient (...) een element van basisvorming te zijn, ook voor de lbo-leerlingen.
2. Een strakkere toespitsing op perifere taalvaardigheden (...) en aandacht voor het gebruik van geschreven taal als denkhulp moeten aan de orde komen (WRR 1986, 117-118).

"Hoe komt de Raad erbij?", vroeg ik me bij eerste lezing verbijsterd af. Even vreesde ik dat de Raad bij ongeluk het *Rapport van de Commissie ter bestudering van de middelen tot verbetering van het onderwijs in het Nederlands*, ingesteld bij besluit van 14 februari 1941 (!!!) door den Heer Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming (!) in handen had gekregen en geparafraseerd.

1. Naast een tekort aan taalbeheersing en taalverzorging constateert men ook bij ontwikkelde Nederlanders, van wie men anders verwachten zou, een onvoldoende kennis van de Vaderlandse letterkunde, met name van de vroegere perioden daarvan (Van den Ent et al. 1941, 9).
2. Zo is het getij thans (!) gunstiger dan een kwart eeuw geleden voor straffe taaltucht en scherp getrokken normen (ib., 17).

Het antwoord bleek eenvoudiger toen ik de "studie" van Jansen had opgevraagd: de Raad bleek simpelweg twee van Jansens idiosyncratieën overgenomen te hebben. In het geval van de literaire produkten wekt die overname al bij oppervlakkige

kennisneming van de stukken "enige" verbazing. Met prijzenswaardige eerlijkheid -in dat opzicht heb ik welgemeende waardering voor Jansens nota- meldt Jansen immers in het uiterst korte paragraafje dat hij aan *Letterkunde* wijdt (6.2.3) dat hij ter zake "werkelijk puur onkundig buitenstaander is" (Jansen 1985, 22).

Zo'n bekentenis doet natuurlijk de vraag rijzen, hoe de Raad zijn adviseurs heeft uitgekozen. Wellicht niet zo zorgvuldig als de kwalificatie "wetenschappelijk" zou doen vermoeden. In ieder geval niet via een zo duidelijke adviesaanvraag, dat Frank Jansen bij de bestudering ervan tot de ontdekking kon komen dat hij als "puur onkundig buitenstaander" die vererende opdracht moest teruggeven.

Maar zo'n onzorgvuldigheid had de Raad natuurlijk achteraf kunnen redresseren; als ik goed ben ingelicht heeft de Raad ook de boeiende studie van Matthijssen (1986) min of meer verworpen. (Als ik mocht kwalificeren zou ik Matthijssens publikatie wel een "studie" willen noemen; maar dat gezag heb ik niet.) Het lijkt erop dat de Raad ook (?; zie het grammatica-voorbeeld) in het geval van het letterkunde-onderwijs géén vakdeskundigen nodig had, maar kon afgaan op zijn eigen algemene argumentatie. Die algemene argumentatie blijft -zoals gezegd- goeddeels achterwege. Gelukkig is er nog een uiterst boeiende studie van Matthijssen (1982) voorhanden. Wie die leest, of nog beter: bestudeert, krijgt een helder inzicht in de argumentatie die de Raad waarschijnlijk, impliciet, hanteert. (Je moet dan wel met Matthijssen mee terug naar de negentiende eeuw, maar dat is een interessant tochtje!)

Dat de Raad Jansens pleidooi voor concentratie van het moedertaalonderwijs op perifere taalvaardigheden (= vooral: vaardigheid in het toepassen van de schrijftaalconventies; cfr. bijvoorbeeld Diemer 1964²; De Boer 1966⁵) volgt, lijkt begrijpelijker, maar daarmee is het nog niet vergeeflijker. Jansen mag dan ter wille van de leesbaarheid geen literatuurverwijzingen geven, met de introductie van analytische concepten als "competente taalgebruiker", "aanvaardbaarheid" in de zin van "grammaticaal juist" en "gepast in de spreesituatie" en vooral met het onderscheid tussen "kerntaalvaardigheden" en "perifere taalvaardigheden" verwijst hij ondubbelzinnig naar formeel-linguïstische (cfr. bijvoorbeeld Chomsky 1981) en sociolinguïstische (cfr. bijvoorbeeld Hudson 1980 en 1982) theorievorming.

Voor al een stellige uitspraak als de volgende, kan een Raad die vertrouwen heeft in zijn wetenschappelijke adviseurs, op het verkeerde been zetten, omdat ze tenminste de indruk wekt theoretisch en empirisch verantwoord te zijn. (Al had het ontbreken van expliciete verwijzingen de Raad wellicht wat wantrouwend kunnen stemmen.) "Perifere taalvaardigheden hebben

de volgende eigenschappen. De taalgebruiker moet vaak over de perifere taalvaardigheden nadenken, vooral als een poging om ze te gebruiken mislukt is. De nieuwe regels en vormen moeten geleerd en geoefend worden, vaak expliciet. De samenleving dwingt de taalgebruiker daartoe, want de taalvaardigheden die in linguïstisch opzicht perifeer zijn, staan centraal in maatschappelijk opzicht. Keerzijde van de medaille is, dat de kernvaardigheden die iedereen "automatisch" beheerst minder hoog worden aangeschreven dan de vaardigheden die moeite hebben gekost" (Jansen 1985, 2-3).

Vooraf die "perifere vaardigheden" zijn kennelijk goed gevallen bij de Raad. Alleen is het hem kennelijk ontgaan dat zijn wetenschappelijke adviseur nog al eigenzinnig met "het nieuws uit zijn vakgebied" omspringt. (Al waarschuwt die adviseur daar zelf wel min of meer voor.) In de enigszins programmatische inleiding op zijn eerder genoemde LT-rubriek (1983, 407) heeft Jansen zijn werkwijze tamelijk helder onder woorden gebracht. Sprekend over "het nut van het bezit van taalkundige kennis voor het onderwijs", zegt hij: "Ik vind dat je steeds een theorieetje moet hebben over de overdraagbaarheid van de nieuwe kennis of de toepasbaarheid op het handelen in de klas. Het is mijn oogmerk om aan deze eis zoveel mogelijk te voldoen".

Ongetwijfeld berust Jansens onderscheid in kern- en perifere taalvaardigheden op een van die theorieetjes, gebaseerd op nieuwe kennis uit het vakgebied. Maar met de "echte theorieën" -en hun overtuigingskracht in wetenschappelijke discussies- hebben die weinig van doen. Zo doet het begrippenpaar "kern-periferie" al snel denken aan Chomsky's statusrijke theorie over een "core grammar with a periphery of marked elements and constructions" (Chomsky 1981, 8), maar met schools taalleren in de leeftijd van 12-15 heeft die theorie niets van doen. (Weliswaar ben ik op mijn beurt weer onvoldoende (theoretisch) linguïstisch geschoold om zo'n stellige uitspraak verantwoord te kunnen doen, maar gelukkig heb ik een "geleerde broer" die juist daarin verder geleerd heeft (Sturm, 1986) en die wilde mijn uitspraak wel bevestigen.)

Overigens zal Jansen dat zelf ook wel weten. Niet alleen besprak hij in zijn rubriek in lovende woorden Hudson 1980 -en de Nederlandse vertaling ervan door "de aartsmoeder" van de Nederlandse dialectologen"; zou Jansen ook nog "gewone" vrouwen kennen?-, maar op pagina 3 van zijn "studie" schemert Hudsons tekst zelfs door die van Jansen heen. Alleen, als Hudson het heeft over "the basic core of language structure" en over "more "peripheral" aspects" wil hij slechts aangeven dat het hem niet zo vruchtbaar lijkt om linguïsten iets over schools taalonderwijs te laten "roepen". Ik citeer.

"The reason for the conflict between what linguists appear to claim about language and what every layman knows about the need to teach the mothertongue must be that the two groups have very

different concepts of "language". When linguists make claims about linguistic equality, they are referring to the basic core of language structure, which is the area with which linguistic theory has been most concerned. However, the layman takes this basic core completely for granted, and in saying that people are unequal linguistically refers to more "peripheral" aspects such as vocabulary (especially learned vocabulary) and register-specific constructions. The layman may overstate his case (as often happens), and claim that certain children have "no language" at all, in which case it may be helpful for the linguist to point out the error, but the linguist in turn must be careful not to seem to overstate his own case, by implying that "linguistic equality" applies to the whole of language and its use" (Hudson 1980, 193).

Het merkwaardige feit doet zich nu voor dat Jansen, zich beroepend op de taalkunde van het Nederlands als zijn wetenschappelijke achtergrond, zijn theorie voor de WRR eerder op het lekenstandpunt lijkt te baseren dan op het linguïstische standpunt. Ik neem aan dat de WRR Jansen nu net niet als leek heeft ingehuurd; maar juist dat theorie neemt de WRR gretig over; even als Jansens literaire voorkeur. Het nogal rampzalige gevolg van deze "schuiver" van de WRR laat zich raden: in de discussie over moedertaalonderwijs -die de WRR wil overlaten aan de vakdeskundigen- zitten we ineens opgescheept met een door de WRR "goedgekeurd" onderscheid in kerntaalvaardigheden en perifere taalvaardigheden. En met een daarop gebaseerde keuze voor inhouden van de basisvorming Nederlands. Voor min of meer ingewijden in het moedertaalonderwijs behoeft ik slechts te wijzen op de gevolgen van het onkritische gebruik door "leken", in de zestiger en zeventiger jaren, van Bernsteins theoretische onderscheid tussen "elaborated and restricted code" (cfr. Bernstein 1987) om het gebruik van "rampzalig" te rechtvaardigen.

Ik hoop dat het inmiddels duidelijk is geworden, waarom ik "eigenlijk" niet met de WRR in discussie wil treden over de inhoud van Nederlands in de basisvorming. Maar zo gemakkelijk kom ik er niet vanaf. Inmiddels heeft het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen op indirecte wijze Jansen theorie c.q. zijn idiosyncratieën, ook overgenomen. In de richtlijnen voor de ontwikkeling van eindtermen wordt voorgeschreven: "Het advies voor de inhoud van de afzonderlijke vakken (WRR-advies, paragraaf 4.5) dient bij de overwegingen te worden betrokken" (Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen 1987, 12). Dat betekent voor Nederlands pagina 117 en 118: Jansen dus!

Wat mij betreft ligt er één conclusie voor de hand. Als het Ministerie zijn (mijns inziens) onzalige plannen rond (selectieve) eindtermen voor moedertaalonderwijs doorzet en dus

(echte) vakdeskundigen -bijvoorbeeld in een eindtermencommissie- dwingt "hete hangijzers" te bespreken in dat kader en tot keuzes dwingt, dan is in zo'n discussie elk beroep op de inhoud van het WRR-advies zelve ongeldig. Nog beter ware, het hele WRR-advies over Nederlands te vergeten.

Of de persoonlijke opvattingen van Frank Jansen over het moedertaalonderwijs en zijn theoriëtjes daarbij, een rol moeten spelen in de discussie, bepale iedereen zelf. Als er maar niet meer waarde aan toegekend wordt, dan aan welke lekenopvatting dan ook. En als er maar uiterst kritisch naar gekeken wordt: dan is er nog veel lol aan te beleven. Want met mijn verhaal is de helft van de onzin eruit nog niet aangezegd.

Slechts voor de volledigheid maak ik tenslotte nog gewag van Bonsets verbazing dat Jansen meegewerkt heeft aan een rapport over basisvorming. In een heldere analyse komt Bonset tot de conclusie dat Jansen "eenvoudig tegen basisvorming (is)" (Bonset, 1986, 29), kennelijk zonder dat hij zichzelf dat eigenlijk bewust is.

Wellicht is het verstandig dat Jansen ook maar publiekelijk bekend maakt, dat hij als "werkelijk puur onkundig buitenstaander in de discussie over differentiatie binnen het vak Nederlands de meritocratische interpretatie van gelijke kansen het aantrekkelijkst vindt". Evenmin als zijn andere theoriëtjes hoeft hij deze verder uit te leggen. Dat we het weten is genoeg.

Warnsveld, mei 1987

Bibliografie

Ammon, U., N. Dittmar, K.J. Mattheier (eds.), *An International Handbook of the Science of Language and Society* (te verschijnen).

Bernstein, B., *Elaborated and Restricted Codes: An Over-View 1958-1985*. Amsterdam: Centrum voor Etnische Studies (z.j.) 1987 (CRES Publications Series; Occasional Paper 2) (Te verschijnen in: Ammon et al.)

Boer, H. de, et al., *Schriftelijk rapporteren; een praktische handleiding bij het samenstellen van rapporten, nota's, memoranda, scripties, dissertaties, zakelijke correspondentie en dergelijke*. Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum 1966⁵.

Bonset, H., *Interne differentiatie met name voor Nederlands*, en de publikaties van het WRR. In: *Zwitserlood* 1986, 23-35.

Chomsky, N., *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht etc., Foris 1981.

Diemer, W., *Waarop letten bij het schrijven in het Nederlands?* Delden, Stabo 1964².

Ent, W. van den et al., *Het onderwijs in de Nederlandse taal en letterkunde op de middelbare school*. 's-Gravenhage, Rijksuitgeverij 1941.

Hudson, R.A., *Sociolinguistics*. Cambridge etc., CUP 1980.

Hudson, R.A., *Sociolinguïstiek*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 1982.

Jansen, F., *Nieuws uit het vakgebied: Taalgebruikskunde*. In: *Levende Talen* 384 (1983), 407-408.

Jansen, F., *Nederlandse taal*. 's-Gravenhage: WRR 1985 (Werkdocumenten Basisvorming in het Onderwijs nummer 5).

Jansen, F., *Onder en boven de standaardtaal*. In: *Levende Talen* 410 (1986), 204-206.

Matthijssen, M.A.J.M., *De elite en de mythe; een sociologische analyse van strijd om onderwijsverandering*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1982.

Matthijssen, M., *De ware aard van het balen; een studie van het motivatieprobleem*. Groningen, Wolters-Noordhoff 1986.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *De ontwikkeling van eindtermen voor het basisonderwijs en de basisvorming in het voortgezet onderwijs*. (Mimeo; ref. TR 863688/Richtlijnen).

Sturm, A., *Primaire syntactische structuren in het Nederlands*. Leiden, Martinus Nijhoff 1986, (diss. KUN).

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Basisvorming in het Onderwijs*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1986.

Zwitserlood, F. (red.), *Het schoolvak Nederlands in het voortgezet onderwijs; een conferentieverslag*. Enschede, VALO-M, 1986.

